

Cənubi Qafqaz neolitində yeni sosial-mədəni məkanın- Qarabağın erkən oturaq əkinçi mədəniyyətinin təşəkkülü

Xəqani Alməmmədov

Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Oturaq əkinçi mədəniyyətlərin yaranması ilə xarakterizə olunan neolit dövrü bəşəriyyətin inkişafı tarixində tərəqqiyə doğru dönüş mərhələsi olmuşdur. Qarabağ düzənliyinin əlverişli təbii-coğrafi şəraiti hələ e.ə. VI minillikdən erkən istehsal təsərrüfatına malik əkinçi-maldar tayfaların tələbatlarına uyğun olmuş, onların bu ərazidə məskunlaşmasını şərtləndirmiş, təsərrüfat, mənəvi-mədəni həyatlarına güclü təsir etmişdir.

Qarabağda erkən oturaq əkinçi-maldar tayfalara aid yaşayış yerlərinin öyrənilməsi istiqamətində ilk işlər 1953-cü ildə SSRİ EA Arxeologiya İnstitutunun və Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun birgə təşkil etdiyi Azərbaycan (Örənqala) [1; 2] arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən aparılmışdır.

Ekspedisiyanın tədqiqatları nəticəsində Mil-Qarabağ düzənliyində Şahtəpə, Dolləktəpə, Kamiltəpə və Adsıztəpə kimi erkən oturaq əkinçi-maldar tayfalara aid yaşayış məskənləri aşkar olunmuşdur [3; 4; 5, s. 82].

XX əsrin 60-90-cı illərində Qarabağın erkən əkinçi-maldar tayfalarına aid yaşayış məskənlərinin arxeoloji tədqiqi görkəmli sovet və Azərbaycan arxeoloqu, t.e.d., İdeal Həmid oğlu Nərimanovun rəhbərlik etdiyi Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən həyata keçirilmişdir. Onun rəhbərliyi ilə Mil-Qarabağ düzənliyində aparılmış arxeoloji kəşfiyyat işləri nəticəsində onlarla yeni yaşayış məskəni qeydiyyata alınmış, 1967-1968-ci illərdə İlanlıtəpə (6; 7; 8; 9, s. 48-49), 1980-1985-ci illərdə isə Çalağantəpə (9, s. 50-52; 10) qədim yaşayış məskənlərində geniş miqyaslı stasionar arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır.

Qarabağ bölgəsində arxeoloji tədqiqatlar məlum müharibənin başlaması ilə əlaqədar olaraq dayandırılsa da, son illərdə bu tədqiqatlar yenidən başlanılmışdır. Hal-hazırda "Qarabağ neolit-eneolit ekspedisiyası" tədqiqat planına uyğun olaraq bölgənin neolit dövrü mədəniyyətinin öyrənilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir.

2010-2017-ci illər ərzində ekspedisiya tərəfindən Qarabağ düzənliyində, təxminən 3600 kv.km. ərazidə arxeoloji kəşfiyyat işləri aparılmış və nəticədə 300-dən çox arxeoloji abidə qeydiyyata alınmışdır. Xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, qeydiyyata alınmış bu abidələrdən 156-sı neolit dövrünə aiddir (11; 12; 13). Məhz, bu faktın özü nəinki Azərbaycan, ümumilikdə Cənubi Qafqaz arxeologiyası üçün bir yenilikdir. Çünki, bu yeni tədqiqatlara kimi arxeoloji ədəbiyyatda Cənubi Qafqaz ərazisində təxminən 150 erkən

oturaq əkinçi-maldar tayfalara aid yaşayış məskənlərinin mövcud olması, onlardan da üçdə ikisinin Azərbaycan ərazisində yerləşməsi haqqında məlumat var idi (9, s. 4).

Neolit dövründə məskunlaşma topoqrafiyasına görə Qarabağ düzənliyini yalnız Anadolu, İran və İkiçayarası ilə müqayisə etmək mümkündür. Müqayisə üçün qeyd etmək istərdim ki, Qarabağ düzənliyində mövcud neolit dövrü abidələri kəmiyyət etibarilə bütün Cənubi Qafqazda məlum olan həmdövr abidələrdən ən azı 2 dəfə çoxdur. Abidələrin çoxluğu neolit dövründə Qarabağ düzənliyində əhalinin məskunlaşma sıxlığının necə böyük olduğunu söyləməyə imkan verir. Abidələrin yayılma sıxlığı və onların tədqiqatından əldə edilmiş nəticələr bizə Qarabağ ərazisinin e.ə.VI minillikdə Qafqaz neolitinin ən əsas ocaqlarından biri olduğu fikrini irəli sürməyə əsas verir və Qarabağ düzənliyində neolit dövründə erkən oturaq əhalinin məskunlaşma prinsipləri probleminin tədqiq edilməsi imkanlarını meydana çıxarır.

Aparılan arxeoloji kəşfiyyat işlərinin əsas nəticələrindən biri də Qarabağ düzənliyində neolit dövründə məskunlaşma arealının Xaçınçay-Qarqarçay hövzəsi ilə məhdudlaşmadığını sübut edən yeni neolit məskənlərinin aşkar edilməsidir. Xaçınçaydan şimalda, Xaçınçay-Tərtərçay hövzəsində aparılan kəşfiyyat işləri nəticəsində neolit dövrünə aid 10-dan çox yaşayış məskəni qeydiyyatla alınmışdır. Xaçınçay-Tərtərçay hövzəsində aşkar edilmiş abidələrdə aparılmış arxeoloji kəşfiyyat qazıntıları Qarabağın erkən əkinçi-maldar əhalisinə məxsus yaşayış yerlərinin xronoloji, təsərrüfat və mədəni mənsubiyyətinə görə bölgüsü baxımından çox maraqlıdır. Belə ki, Xaçınçay-Tərtərçay hövzəsində mövcud olan Yastıtəpə, Piyadalar neolit dövrü yaşayış məskənləri qısamüddətli düşərgə funksiyası daşdığından burada mədəni təbəqə yatımının 20 sm-dən çox olmadığı kəşfiyyat qazıntıları nəticəsində məlum olmuşdur. Ehtimallarımıza görə bu abidələr neolit sakinlərinin oturaq həyat tərzindən yarımoturaq və ya köçəri həyat tərzinə keçdiyi bir dövrdə yaranmışdır. Məhz, Xaçınçay-Tərtərçay hövzəsinin neolit dövrü məskənlərinin arxeoloji tədqiqatı Qarabağın neolit dövrü tayfalarının lokal məskunlaşma topoqrafiyası, onların yayılma istiqamətləri, yayılmanın xronologiyasının öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qarabağ düzənliyi ərazisində neolit mədəniyyətinin təşəkkülü, inkişafı və yayılması məsələlərinin yenidən qoyularaq tədqiqi üçün yeni bir neolit dövrü abidəsində geniş miqyaslı arxeoloji qazıntı işlərinin aparılması zərurəti yaranmışdır. Çünki, İlanlıtəpə və Çalağantəpə abidələrində aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri hesabatlar, tezis xarakterli məlumatlar səviyyəsində qalmış, zaman keçdikcə isə bu tədqiqatların bəzi məqamları yetərli məlumat olmadığı səbəbindən anlaşılmaz şəkil almışdır. Yeni qazıntılar isə yeni artefaktların əldə edilməsilə yanaşı, əvvəlki illərdə aparılmış qazıntı-

ların qaranlıq məqamlarının müqayisəli şəkildə araşdırılmasına yardım edəcəkdir. Bu məqsədlə ekspedisiyanın əsas qazıntı obyektini İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış məskəni seçildi. Qeyd etmək istərdim ki, İsmayılbəytəpə abidəsi İdeal Nərimanov tərəfindən qeydiyyatla alınmışdır (9, s. 46-47).

İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış yeri Ağdam rayonu Xındırstan kəndinin şimal-şərqində, Quzanlı-Xındırstan şosse yolundan 250 m qərbdə yerləşir (Şm $40^{\circ} 08' 09.2''$; Şq $047^{\circ} 07' 48.8''$; h-123 m). Diametri 100 m, hündürlüyü 4 m olan təpə formalı yaşayış yerinin şərq, cənub və qərb hissəsini su arxları kəsir (**Şəkil 1**). Xırda dağıntıları nəzərə almasaq təpə çox yaxşı vəziyyətdə qalmışdır (14, s. 17).

Burada qazıntılar 2012-ci ildə, təpənin şərq yamacında 100 kv. m ərazidə başlanılmışdır. 2012-2016-cı illərdə burada kvadratların sayı 4-ə (A1, A2, A3, B2) qazıntı sahəsi isə 400 kv. m çatdırılmışdır. Qazıntılar zamanı dörd tikinti dövrünə aid 15 tikinti qalığı aşkar edilib öyrənilmişdir (**Şəkil 2**).

I tikinti səviyyəsinə aid 8 tikili qalığı A1 kvadratının qazıntıları zamanı aşkar edilmişdir. Bunlar, dairəvi və düzbucaqlı planlı çiy kərpicdən inşa edilmiş tikililərdir. İsmayılbəytəpə sakinləri eyni tikinti dövründə həm dairəvi, həm də düzbucaqlı planda evlər inşa etmişdilər.

A1 kvadratında aşkar olunan ən maraqlı memarlıq nümunəsi 1 saylı tikili qalığıdır (**Şəkil 3**). Tikili qalığı I tikinti dövrünə aid olub, dairəvi planlıdır, diametri 3 m-dir. Onun divarlarının hündürlüyü 50-80 sm arasında dəyişir və iri ölçülü saman qatışıqlı çiy kərpiclə hörülmüşdür. Bu kərpiclərin ölçüləri müxtəlifdir, eni 18-20 sm, uzunluqları 38-40 sm-dir. Kərpiclərin tərəfləri ovalvaridir. Kərpiclər saman tərkibli gil məhlulla hörülüb. Divar həm daxili, həm də xarici tərəfdən xırda döyülmüş saman qatışıqlı gil məhlulu ilə süvanmışdır. Suvağın qalınlığı hörgünün vəziyyəti və istiqamətdən asılı olaraq 5-11 sm arası dəyişir. Tikili qalığının divarının qərb hissəsi nəzərə çarpacaq ölçüdə enli tikilmişdir. Ehtimal ki, bu cür tikinti üsulu təpənin səviyyəsi və yağış sularından qorunmaq ehtiyacından irəli gəlmişdir. Burada divar ikiqat və dörd cərgədən ibarət kərpiclərdən inşa edilib və "yastıq"(15, s.21) funksiyasını daşıyır. Tikilinin girişi şərq tərəfdəndir. Tikili qalığının şərq hissəsində 28 sm diametrində dairəvi deşik açılıb ki, bu da ehtimal ki, havakeş rolunu oynamışdır. Tikili qalığının döşəməsi oxra əlavə olunmuş saman tərkibli palçıqla süvanmışdır. Onun qalınlığı 6-8 sm arası dəyişir və dəfələrlə süvəndiyindən bir neçə qatdan ibarətdir. Bu qatlar bir-birindən ağ xətlərlə ayrılır. Döşəmə al qırmızı rəngdə olub, bir neçə yerdə insan ləpirinin izlərini də özündə saxlayır. Tikili qalığının döşəməsində ağzının diametri 40 sm, hündürlüyü 41 sm olan güman ki, saxlanc kimi istifadə olunmuş təsərrüfat küpü basdırılmışdır. Onun oturacaq hissəsinin bir hissəsi yox idi,

güman ki, qab oturacağı qopduqdan sonra basdırılmışdır. Küp çıxarılan zaman onun altlıq hissəsinə bitişik, uzunluğu 4 sm olan lülək-navalçanın olduğunu müəyyənləşdirdik. Formasından da görüldüyü kimi qabdan mayenin süzülməsi üçün istifadə olunmuşdur. Qabın formasına əsaslanaraq ondan süd məhsullarının hazırlanmasında və ya meyvələrin şirələrinin çıxarılmasında istifadə olunduğunu güman etmək olar. Küp saman tərkibli gildən formalaşdırılmış və hər iki səthi qırmızı rəngdə boyanmışdır. Döşəmədə hər hansı bir ocaq yerinə təsadüf olunmamışdır. Evin daxilində basdırılmış saxsı küpdən başqa, həyətdə də həcmi 0,51 kub.m olan küp basdırılmışdır. İri həcmli bu küp samanlı gildən, bad üsulu ilə formalaşdırılmış, xarici səthi impresso naxışlanaraq al qırmızı rəngdə boyanmışdır (12).

Bu tikili qalığının qazıntısında ən maraqlı məqam kremasiya icra olunmuş qəbrin aşkar edilməsidir. Qəbir tikili qalığının şərq tərəfində döşəmədə aşkar edildi. Döşəmədə xüsusi olaraq dərinliyi 11 sm olan qəbir çalası qazılmış və buraya yandırılmış insan sümükləri, mis, pasta və daşdan hazırlanmış muncuqlar oxra ilə qarışdırılaraq tökülmüşdür. Sümüklər yanğına çox məruz qalmış və oxxalanmış vəziyyətdə idilər. Yalnız insana məxsus azı dişi salamat olaraq götürülmüşdür (12).

Kremasiya adəti Qafqaz neoliti üçün yeni bir faktdır. İsmayılbəytəpədən başqa, Aruxlo neolit dövrü yaşayış yerinin qazıntıları zamanı da kremasiya adəti izlənilmişdir (16, s.287).

Kremasiya adətindən başqa burada trepanasiya hadisəsi də izlənilmişdir. 1A kvadratında aparılan qazıntılar zamanı səpələnmiş halda insana məxsus sümüklər aşkar edilmişdir. Ümumilikdə, bir insana məxsus kəllə qutusunun dam örtüyü (calva), hər iki bud sümüyünün (femur) epifizsiz korpus hissələri, bundan əlavə 13 ədəd qarışıq sümük parçalarının (əsasən uzun sümüklər) mövcud olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Kəllə qutusu dam örtüyü vertikalından ovoid formalıdır. Örtüyün maksimum uzunluğu 175 mm, eni isə 130 mm-dir (fərq edə bilər). Təxmini alınan ölçüyə görə, ümumi indeks 74.2, Dolikosefaldır. Suturlar parietal hissədə qaynaşmış, qalan digər hissələrdə açıq vəziyyətdədir. Suturların sümükləşmə dərəcəsinə görə mərhumun təxmini ölüm yaşı 30 un üstündədir. Əldə olan sklet parçaları mərhumun cinsiyyətini müəyyən etmək üçün yetərli deyil.

Kəllə sümüyünün sol parietal (təpə) nahiyəsində tibbi müdaxilə yoluyla (trepanasiya) açılmış iki dəlik mövcüddür (**Şəkil 4**). Hər iki dəlik trepanasiya dəlmə (Drilling) metodu ilə açılıb. Üst hissədə yerləşən dəlik dairəvi formadadır, diametri 0.7 sm-dir. İkinci dəlik nisbətən oval formalıdır, diametri 0,6-1 sm-dir. İki dəlik arasındakı məsafə 1,5 santimetrdir. Üst dəliklə breqma nöqtəsi arasındakı məsafə 7,5 sm, ikinci dəliklə isə 9,2 sm-dir. Üst tərəfdə olan dəliklə parietal suturlar arasındakı ən yaxın məsafə 5 sm, alt tərəfdə olan dəliklə parietal sutur arasındakı ən yaxın məsafə 5,5 sm-dir. Öl-

çülər ən yaxın divarlardan götürülmüşdür. Hər iki açılmış dəlikdə toxumaların təkrar bərpası müşahidə olursa da, dəliklər tam şəkildə qapanmamışdır. Toxumaların bərpa olunma səviyyəsi mərhumun əməliyyatdan sonra ən az bir il müddətində yaşamasına dəlalət edir. Trepanasiya əməliyyatının müalicə məqsədiylə həyata keçirilməsi ehtimal olunur¹.

Trepanasiya hadisəsi Qafqazın həmdövr abidələri içərisində Çalağan-təpə (28, s.9) yaşayış yerinin qazıntıları zamanı da izlənilmişdir. Lakin İsmayılbəytəpədə izlənən trepanasiya hadisəsi əməliyyatın mürəkkəbliyi və pasientin əməliyyatdan sonra uzun müddət yaşaması ilə fərqlənir.

İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış yerində aşkar edilmiş digər dairəvi planlı memarlıq nümunəsi 9 saylı tikili qalıdır. 9 saylı tikili qalığı II tikinti dövrünə aid olub, 1A və 2A kvadratlarının sərhəddində yerləşir. Dairəvi plan quruluşuna malik olan bu evin diametri 5,4 m, divarlarının qalınlığı isə 30-45 sm arası dəyişir. Evin indiki vəziyyətdə hündürlüyü 50-92 sm-dir. (**Şəkil 5**). Tikinti zamanı ölçüləri 40x19x13 sm və 35x15x12 sm olan samansız çiy kərpiclərdən istifadə olunub. Divarlar kərpiclərin bir-birinə paralel qoyularaq inşa edilib. Evin aşağı hissəsində divarlar bir qədər enlidir və kərpiclər arasında bərkidici palçıqdan istifadə edilməmişdir. Böyük ehtimal ki, burada kərpiclər divara yaş halda hörülmüşdür. Bu cür tikinti texnikası təməlsiz olan bu cür evlərin möhkəmliyini təmin etmək üçün tətbiq oluna bilərdi.

Onun daxili hissəsinin diametri 480 sm-dir. Cənub-qərbdə girişi, şimal tərəfində isə uzunluğu 170 sm olan arakəsmə divarı var. Divar təqat çiy samansız kərpicdən tikilib, hündürlüyü 81 sm-dir. Bu arakəsmə divarına perpendikulyar olaraq ikinci divar çıxıntısı da mövcuddur ki, onun da hündürlüyü 69 sm-dir. Bu divar çıxıntılarının quruluşlarına görə ehtimal etmək olar ki, tikilinin bu hissəsi saxlanc bölməsi kimi istifadə edilmişdir. Saxlanc bölməsinin qazıntıları zamanı bir ədəd mərmər toppuzbaşı, bir gil qadın fiquru (**Şəkil 6**) və 79 ədəd xırda sapandı aşıq aşkar edilmişdir.

9 saylı tikili qalığının daxili hissəsində -148 sm, -173 sm və -194 sm dərinlikdə 3 döşəmə aşkar edilərək təmizlənmişdir. Döşəmələrin qalınlıqları 6-11 sm olub, samansız palçıqdan ibarətdir. Digər tikililərdə izlədiyimiz kimi oxra qatışıqlı palçıqdan salınmış döşəmələrə bu tikilidə təsadüf edilməmişdir. Döşəmələrin hər birində saxlanc funksiyasını yerinə yetirən saxsı küplər basdırılmışdır. Küplərin vəziyyətinə baxdıqda onların artıq açıq şəkildə istifadəyə yararsız olduğundan sonra basdırıldığını müşayət edirik. Heç bir döşəmə qalığında ocaq izlərinə təsadüf edilməmişdir.

9 saylı tikili qalığının girişinin qarşısında döşəmədə dəfn edilmiş uşaq

¹ Sümüklərin tədqiqatı Ankara Universiteti "Fiziki antropologiya" bölümünün məzunu Vüsal Həsənov tərəfindən aparılmışdır.

qəbrinə təsadüf edilmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, bu qəbir İsmayılbəytəpədə aşkar edilmiş birinci torpaq qəbirdir. Burada isə skelet tam bükülü vəziyyətdə, başı şərq istiqamətində, sol yanı üstə dəfn edilmişdir. Qəbrin ölçüləri 51x25 sm-dir. Skeletin yanında hər hansı ləvazimata təsadüf edilməmişdir.

Dairəvi planlı evlər və onlardan aşkar edilən ən maraqlı artefaktlar haqqında fikirlərimizi yekunlaşdıraraq, I və II tikinti təbəqəsinin birgə qalınlığının 2,74 sm olduğunu qeyd edirik. Ən aşağı II tikinti təbəqəsindəki evlər xam torpaqda deyil, qalınlığı 80 sm-ə çatan möhrə platforma üzərində inşa edilmişdir (**Şəkil 7**). II tikinti təbəqəsində olan tikililər samansız, ən üst I tikinti təbəqəsində olan tikililər isə samanlı kərpiclərdən inşa edilmişdir. Hər iki tikinti təbəqəsində inşa edilən dairəvi planlı evlər yaşayış təyinatlıdır. Evlərin plan quruluşuna baxdıqda onlarda qapı funksiyasını daşıyan girişlərinin olduğu, xarici tərəfdən evlərin ətraflarının kərpic və möhrədən ibarət "yastıq"la möhkəmləndirildiyi izlənilmişdir. Tikililərin döşəmələrində tavanın saxlanılması üçün istifadə olunan hər hansı tir qalıqlarına təsadüf edilməmişdir. Saxlanı yerini kimi iri küplərin döşəmədə basdırılması hər iki tikinti təbəqəsində izlənilmişdir. Qazıntı sahəsində təsərrüfat quyularına təsadüf edilməməsinə bu məqsədlə basdırılmış küplərdən istifadə olunması ilə əlaqələndirmək olar.

İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış yerinin qazıntıları zamanı aşkar edilmiş düzbucaqlı planlı tikili qalıqları əsasən III və IV tikinti dövrünə aid olub, "müdafiə - mühafizə" divarının xarici hissəsində qazılmış xəndəklərin müəyyən bir zaman kəsiyində məişət və təbii tullantılarla dolmasından sonra tikilmiş və çox böyük ehtimal ki, təsərrüfat məqsədilə istifadə edilmişdir. Bu memarlıq nümunələri, 12 və 15 saylı düzbucaqlı planlı tikili qalıqlarıdır.

12 saylı tikili qalığı 2A kvadratının mərkəzi hissəsində yerləşir (**Şəkil 8**). Samansız çiy kərpicdən inşa edilən bu tikili qalığı sahələri müvafiq olaraq 5,6 və 5 kv.m olan 2 otaqdan ibarətdir. İnşa zamanı 35x13x16 sm ölçüləri olan samansız çiy kərpicdən istifadə olunmuş və divara 5-12 sm qalınlığında samansız palçıqdan suvaq çəkilmişdir. Kərpiclər arasında bərkidici məhlul kimi qalınlığı 1,5-2 sm olan samansız palçıqdan istifadə edilmişdir. Qeyd etmək istərdik ki, aşkar edilmiş tikili qalıqlarında palçıq suvaqdan geniş istifadə edilmişdir. Çəkilmiş suvağın qalınlığı divarın forması, vəziyyəti ilə bilavasitə bağlı idi və estetik funksiya ilə yanaşı onun möhkəmliyini də təmin edirdi. Çox güman ki, bu səbəbdən də yaşayış yerində aşkar edilmiş tikili qalıqlarında müxtəlif qalınlıqda suvaqlanmaya təsadüf olunur. Bu tikilidə divarların eni 46-sm-dən 125 sm-ə kimi dəyişir.

Qazıntılar zamanı tikilinin 2 döşəmə səviyyəsi müəyyənləşdirildi. Ən üst birinci döşəmə -2,95 m, ikinci döşəmə qalığı isə tikilinin vəziyyətinə uyğun olaraq 3,86-4 m səviyyəsində aşkar olunaraq təmizlənmişdir. Tikilinin I

döşəməsi samansız palçıqdan salınmış, qalınlığı 7-10 sm-dir. II döşəmənin qalınlığı yerin səviyyəsindən asılı olaraq 10-16 sm olub, nahamardır. Döşəmə tünd qırmızı palçıqdan salınmışdır, ehtimal ki, palçığa oxra əlavə edilmişdir. 12 sayılı tikili qalığının divarlarının hündürlüyü 1,5-2,4 m arasında dəyişir (**Şəkil 9**).

12 sayılı tikili qalığında aşkar edilmiş ən maraqlı artefakt I döşəmədə aşkar edilmiş böyük ocaq yeri və kürə formalı əşyadır. Uzunluğu 135 sm, dərinliyi 57 sm uzunsov-oval formalı quyu formasında ocaq yerinin eni 29-57 sm arasında dəyişir Formasına görə ocaq yeri Çalağantəpədən aşkar edilmiş dulus kürələrinin odluq kamerasını xatırladır. Quyunun içi tünd qara rəngli təmiz küllə dolu idi. Ocaq quyusunun yanında, döşəmənin üzərində diametri 48 mm, kütləsi 218 qr olan, qara rəngdə kürə formalı maqnetit tapılmışdır. Bu tikilinin əsas hissəsi materik səviyyəsindən aşağıdır.

Düzbucaqlı plan quruluşuna malik 15 sayılı tikili qalığı 2B kvadratında aşkar edilmişdir. İki otaqdan ibarət tikili öz quruluşuna görə çox maraqlıdır. Burada əsas maraq doğuran enli və hündür divarlara malik I otaqdır ki, onun da sahəsi 12,5 kv.m-dir. Otağın divarları daxili hissədə üç tərəfdən kontrforslarla möhkəmləndirilmişdir. Divarlar 40x15x18 sm ölçülərində samansız çiy kərpiclərlə hörülmüşdür. Kərpiclərarası bərkidici məhlul kimi də samansız palçıqdan istifadə edilmişdir ki, onun da qalınlığı 1-2 sm arası dəyişir. Divarlar həm daxildən, həm də xaricdən samansız palçıqla suvanmışdır. Suvanın qalınlığı divarın vəziyyətindən asılı olaraq 3-12 sm-dir. 15 sayılı tikili qalığının divarlarının eni 56 – 140 sm aralığında dəyişir. I otağın əsas divarının hündürlüyü 344 sm-dir. Divar daxili hissədə 55x53 sm ölçüsündə kontrforsla möhkəmləndirilmişdir. Eni 1,4 m olan bu divar "müdafiə - mühafizə" divarının bir hissəsidir. Divarların plan quruluşundan da aydın görünür ki, otaqlar "müdafiə - mühafizə" divarlarına əlavə yardımçı divarlar əlavə edilərək inşa edilmişdir. Divarlar bünövrəsiz inşa edilib. I otağın döşəməsi oxra əlavə edilmiş samansız palçıqla, II otağın döşəməsi isə təmiz palçıqla suvanmışdır (**Şəkil 10**).

I otağa bitişik, onun cənub hissəsində II otaq da qeydə alınmışdır ki, onun da bir hissəsi 2A kvadratına daxildir. II otaqda da divarlar materikdə bünövrəsiz inşa edilmişdir. Otaqlar arasında havalandırmanı və ya otaqlar arası əlaqəni təmin etmək məqsədilə eni 50 sm, hündürlüyü isə 44 sm olan dəlik inşa edilmişdir. II otağın divarlarının hündürlüyü səviyyədən asılı olaraq 1,3-1,75 sm arasında dəyişir. Burada da divarlar samansız palçıqla suvanmışdır. Otağın içərisində hər hansı ocaq izlərinə təsadüf edilməmişdir. 15 sayılı tikili qalığının qazıntıları zamanı hər hansı qapı girişinə təsadüf edilməmişdir. Tikililərin plan quruluşuna əsaslanaraq onların girişlərinin təvandan olduğunu ehtimal edə bilərik.

Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş tikili qalıqlarının təsnifatına yekun vuraraq qeyd etmək istərdim ki, abidə öz memarlıq quruluşuna görə Qafqazın həmdövr abidələrindən seçilir. Qafqazın digər abidələrində əsasən dairəvi memarlıq üstünlük təşkil etdiyi halda, burada düzbucaqlı memarlıq üstünlük təşkil edir. Qarabağ düzənliyində öyrənilmiş neolit dövrü abidələrindən ancaq İlanlıtəpədə düzbucaqlı tikililərə təsadüf edilmişdir (17, c. 6-16; 18, s. 5-14). İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış yeri memarlıq quruluşuna görə yerli Cənubi Qafqaz ənənələri ilə yanaşı, Anadolu (19; 20) və İranın (21) son neolit dövrü memarlıq mədəniyyətinin bəzi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Abidənin stratigrafiyası və memarlıq nümunələrini yerləşmə vəziyyəti nəzərdən keçirilən zaman ümumilikdə, dairəvi və düzbucaqlı tikili qalıqları arasında bağlılıq, tikililərin planlaşdırılmasında relyef xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması kimi məsələlərə aydınlıq gəlir.

Qazıntıların nəticəsinə əsasən, İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış məskəni təxminən 1,2 m hündürlüyündə təbii təpə üzərində salınmışdır. Radiokarbon analizlərin nəticələrinə görə e.ə. VI minilliyin I və II rüblərinin qovşağında erkən oturaq əkinçi-maldar əhali burada məskunlaşmışdılar.

İsmayılbəytəpə özünün unikal memarlıq quruluşu və aşkar edilmiş artefaktlara görə Qafqaz neoliti üçün bir yenilikdir. Bu yenilikliklərdən biri yaşayış yerinin ətrafının böyük hasarlarla möhkəmləndirilməsidir. Yaşayış yerinin ətrafının hasarla möhkəmləndirilməsi Göytəpə neolit dövrü yaşayış yerinin (22, şəkil 7) qazıntıları zamanı da müşahidə olunmuşdur. İlk sakinlər buraya köç etdikləri zaman onlar materikdə dərinliyi təxminən 1-1,5 m, eni isə 0,5-1,5 m olan üçkünc pilləvari formada kanallar qazmışdılar. Bu tip kanallara Mil düzündə Kamiltəpə neolit dövrü yaşayış yerinin qazıntıları zamanı da aşkar edilmişdir (23, s.337-338). Bu kanalların dibindən isə hündürlüyü 4-4,5 m olan divarlar ucaltmışdılar. Divarların arxa tərəfi təpənin təbii qatına bitişik inşa edilmişdir. İri oval quruluşlu samansız çiy kərpiclə tikilmiş, səthi suvanmış divarların möhkəmliyini təmin etmək üçün onun konstruksiyasına kontrforslar əlavə edilmişdir. "Müdafiə-mühafizə" divarı yaşayış yerinin ən qədim IV tikinti dövrünə aiddir.

Lakin bu divarın təyinatı bir qədər düşündürücüdür. Birinci, əsas ehtimalımıza görə divar müdafiə məqsədilə inşa edilmişdir. İkinci fərziyyəmizə görə, divar çay sularının yaşayış yerinin torpağının yuyulub getməməsi üçün, yəni təbii qruntun mühafizəsi üçün inşa edilmişdir. Ölçü, tikinti texnikası və plan quruluşuna əsasən, divarın ikili "müdafiə - mühafizə" funksiyası daşdığını söyləyə bilərik. Faktiki olaraq "müdafiə - mühafizə" divarı yaşayış yerini iki hissəyə, dairəvi planlı tikililər olan daxili və düzbucaqlı plan quruluşlu tikililər yerləşən xarici hissəyə bölmüşdür (**Şəkil 11**).

Aparılan qazıntıların nəticələrinə əsaslanaraq "müdafiə - mühafizə" di-

varlarının və yaşayış yerinin salınması haqqında ümumiləşdirmələr aparmaq mümkündür. Belə ki, İsmayılbəytəpənin erkən sakinləri burada məskunlaşdıqları zaman ilk əvvəl təbii təpənin ətrafında xəndəklər qazmış, "müdafiə - mühafizə" divarını inşa etmiş, daxili hissədə təbii qrununun səthinin qalınlığı 50-80 sm samansız möhrədən ibarət "platforma-döşəmə" ilə örtükdən sonra dairəvi planlı evləri inşa etmişdilər. Dairəvi planlı evlər təpənin "müdafiə - mühafizə" divarlarından daxildə olan hissəsində inşa edilmiş və yaşayış yerinin I və II tikinti dövrü üçün xarakterikdirlər.

Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş artefaktlar içərisində saxsı qab fraqmentləri çoxluq təşkil edir. Belə ki, buradan 4000-dək saxsı qab fraqmenti (Şəkil 12; 13), 4 ədəd bütöv qab aşkar edilmişdir. Saxsı məmulatı içərisində hər hansı formada qulplara təsadüf edilməmişdir. İmpresso naxışlanmış və al qırmızı rəngdə boyanmış nümunələr çoxluq təşkil edir. Nümunələr üzərində aparılmış ilkin tədqiqatlar saxsı qab istehsalında qonşu bölgələrlə oxşar və fərqli cəhətlərin mövcudluğunu təsdiq edir (24, s. 38-46; 25; 26, 27). Bizim apardığımız çöl tədqiqatları və bütün toplanılmış keramika kolleksiyasının kompleks analizi nəticəsində Qarabağın neolit dövrü keramikası haqqında, onun texniki, texnoloji və bədii-estetik xüsusiyyətləri ilə birgə danışmaq imkanı yaranmışdır. Bu isə yalnız birinci addımdır. Düşünürük ki, gələcəkdə bu regionun əsas abidələrində aparılacaq stasionar arxeoloji qazıntılar, Qarabağın neolit dövrü abidələrinin arxeoloji kompleksinin digər kateqoriyalarının da xarakterik xüsusiyyətlərini ayırmaq və bütünlüklə Qarabağın neolit mədəniyyəti haqqında danışmaq imkanı verəcək (14, s. 17-32).

Daş alətlər çox az miqdarda aşkar edilmişdir. Bunlar dən daşı fraqmentləri, bülöv daşı, 6 ədəd ağ daşdan yonulmuş qab fraqmentləri, obsidian qəlpələri və kiçik nukleuslardır. Ən maraqlı məqamlardan biri isə osteoloji qalıqların və sümük alətlərin azlıq təşkil etməsidir. Aşkar edilmiş az sayda nümunələr isə əsasən kiçik ölçülü sümük bizlərin fraqmentləridir.

Abidənin xronoloji dövrünü müəyyənləşdirilməsi məqsədilə müxtəlif dərəcəliklərdən götürülmüş nümunələrin İsrail (D-REAMS Radiocarbon Laboratory Weizmann Institute of Science) və Almaniyada (Klaus-Tschira-Archäometrie-Zentrum Am Curt-Engelhorn-Zentrum Archäometrie gGmbH) C14 analizləri aparılmışdır. C14 analizlərinin nəticələri yaşayış yerinin e.ə. VI minilliyin II rübündə mövcud olduğunu söyləməyə imkan verir.

İsmayılbəytəpə neolit dövrü yaşayış yerində aparılmış arxeoloji qazıntıların təsnifatına yekun vuraraq qeyd etmək istərdik ki, yaşayış yerinin tədqiqatı nəinki Azərbaycan, ümumilikdə Qafqaz neoliti üçün aktual olan erkən neolit məskənləri, abidələrin differensiyası, etnik-mədəni, sosial-ictimai münasibətlər və təsərrüfat həyatı kimi problem məsələlərinin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarabağ düzənliyində yerləşən erkən oturaq əkinçi-maldar mədəniyyətinə aid abidələrdə aparılmış arxeoloji tədqiqatların nəticələri bu bölgənin e.ə.VI minillikdə Cənubi Qafqazda lokal neolit mədəniyyətinin formalaşdığı bir mərkəz olduğunu söyləmək imkanı verir. Qeyd edilən dövrdə cənubdan şimala və ya əksinə ötürülən progressiv ənənələr, bu ənənələrin ötürülməsində əsas tranzit bölgə funksiyasını yerinə yetirən Qarabağ ərazisində Cənubi Qafqaz neolitində yeni sosial-mədəni məkanın- Qarabağın erkən oturaq əkinçi mədəniyyətinin təşəkkülünü şərtləndirmişdir. Memarlıq xüsusiyyətləri, keramika istehsalında izlənən texniki-texnoloji fərqlilik Qarabağ neoliti daşıyıcılarını Qafqazın digər lokal neolit mədəniyyətlərindən fərqləndirməyə imkan yaradır. VI minilliyin ortalarından etibarən Onlar Şomutəpə mədəniyyəti daşıyıcıları ilə əlaqəyə girərək müəyyən təsirlər etmişdilər ki, bu təsir də əsas etibarilə Şomutəpə ənənələri daşıyıcılarının keramika istehsalı texnologiyasında (impressiv keramika, ağızları içəriyə doğru qatlanmış qab formaları) öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Иессен А.А. Азербайджанская (Орен-Калинская) экспедиция // МИА СССР, 1959, № 67, с. 5-14.
2. Иессен А.А. Кавказ и Древний Восток в IV-III тыс. до. э. // КСИИМК, 1963, № 93, с. 3-14.
3. Иессен А.А. Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи // Труды Азербайджанской Археологической Экспедиции. МИА СССР, 1965, II том, № 125, с. 10-15.
4. Нариманов И.Г. Керамика древнего поселения вблизи городища Оренкалы Труды Азербайджанской Археологической Экспедиции // МИА СССР, 1965, II том, № 125, с. 37-39.
5. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века: Москва: Наука, 1975, 416 с.
6. Нариманов И.Г. Исследование энеолитических поселений в Азербайджане / АО-1967 года. Москва: Наука, 1968, с. 478-480.
7. Нариманов И.Г. Раскопки энеолитического поселения Иланлы-тепе / АО-1968 года. Москва: Наука, 1969, с. 396-397.
8. Нариманов И.Г. К итогам археологических раскопок в Иланлы-тепе / МСПИАЭИ 1970 года в Азербайджане. Баку: Элм, 1971, с. 5-6.
9. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана (эпоха энеолита VБ-IVБ тыс. до н.э.). Баку: Элм, 1987, 260 с.
10. Нариманов И.Г., Азимов М.С. Энеолитическое поселение Чалагантепе. из серии «Памятники материальной культуры Азербайджана». Баку: Элм, 1985, 12 с.
11. Алмамедов Х.И. Археологические исследования "Гарабагской неолит-энеолитической экспедиции" в 2010 году. Сборник материалов международной научной конференции "Раннеземледельческие культуры Кавказа", посвященной 60-летию открытия памятника Кюльтепе в Азербайджане. Баку: Afpoliqraf: 2011, с. 238-247.
12. Alməmmədov X.İ., Quluzadə N.V. "Qarabağ neolit-eneolit ekspedisiyası"nın apardığı arxeoloji tədqiqatların qısa hesabatı. Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar 2012. Bakı: Xəzər Universiteti, 2013. s. 74-82.
13. Alməmmədov X.İ., Quluzadə N.V. "Qarabağ neolit-eneolit ekspedisiyası"nın 2013-2014-cü illərdə apardığı arxeoloji tədqiqat işləri. Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014. Bakı: Xəzər Universiteti, 2015. s. 60-74.
14. Alməmmədov X.İ. Qarabağın arxeoloji abidələri toplusu. I kitab. Bakı, Çar Art Nəşriyyat Evi, 2016, 480 s.
15. Джавахишвили А.И. Строительное дело и архитектура поселений Южного Кавказа V-III тыс. до.н.э. Издательство "Мецниереба", Тбилиси 1973, 374 с.
16. Svend Hansen and Joachim Wahl. The Earliest Cremation in the Caucasus. In Edited by Barbara Helwing, Tevekkul Aliyev, Bertille Lyonnet, Farhad Guliyev, Svend Hansen and Guram Mirtskhulava, The Kura Projects. New

- Research on the Later Prehistory of the Southern Caucasus. *Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 16, 2017, 451 s.
17. Нариманов И.Г. Отчет археологических раскопок на энеолитических поселениях Иланлытепе Агдамского района и Рустепеси Шамхорского района в 1967 г. АМЕА АЕИ ЕА: inv. № Н-193, 40 с.
 18. Нариманов И.Г. Отчет археологических раскопок на холме Иланлытепе в 1968 г. АМЕА АЕИ ЕА: inv. № ?, 19 с.
 19. Mehmet Özdoğan Transition from the round plan to rectangular – reconsidering the evidence of Çayönü. *BAR International Series* 2097, vol. 48. 2010: s. 29-34.
 20. Mehmet Özdoğan The Dynamics of Cultural Change in Anatolia A supra-regional Perspective. *Anatolian Metal V.* Bochum:2011, s. 21-29.
 21. Bahram Ajourloo. The Early Neolithic Period in the Urmia Lake Region. *jocO quarterly*, Vol.1, No.1. Autumn 2013: 31-40.
 22. F.E.Quliyev, Y.Nişiyaki, F.R.Hüseynov, K.Şımaqama, H.Nakata, P.P.Qasımov, V.Ə.Ələkbərov, Ş.A.Səlimbəyov, S.E.Abbasova, V.N.Əhmədova, S.Aray. Göytəpə qədim yaşayış yeri (2013-2014-cü illər). *Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014.* Bakı: Xəzər Universiteti, 2015. s. 354-360.
 23. Əliyev T.R, B.Helwing, A.Ricci. Azərbaycan-Almaniya beynəlxalq ekspedisiyasının çöl tədqiqatlarının hesabatı. *Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012.* Bakı: Xəzər Universiteti, 2013. s. 335-341.
 24. B. Lyonnet, F. Guliyev, B. Helwing, T. Aliyev, S. Hansen, G. Mirtskhulava. Ancient Kura 2010–2011: the first two seasons of joint field work in the southern Caucasus. *Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 44, 2012, 1–190.
 25. B. Lyonnet, F. Guliyev, L. Bouquet, G. Bruley-Chabot, A. Samzun, L. Pecqueur, E. Jovenet, E. Baudouin, M. Fontugne, P. Raymond, E. Degorre, L. Astruc, D. Guilbeau, G. Le Dosseur, N. Benecke, C. Hamon, M. Poulmarc'h, A. Courcier. Mentesh Tepe, an early settlement of the ShomuShulaveri Culture in Azerbaijan, *Quaternary International* 395, 2016, 170–183.
 26. Barbara Helwing, Tevekkul Aliyev, Maria Bianca D' Anna, Andrea Ricci. Güneybatı Azerbaycan da Eski Kura Projesi: Mil Stepleri Kültürel Peyzajı. *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures: Proceedings I: 2015*, s. 377-387
 27. Alakbarov V. A. Pottery production at Neolithic Göytepe (West Azerbaijan). *Гілея Науковий вісник збірник наукових праць.* Випуск 102 (№ 11), Київ: 2015, с. 166-169
 28. Нариманов И.Г., Азимов М.С., Алиев Н.Г. Работы первого отряда Мильско-Карабахской экспедиции в 1985 году //Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1985), Баку: «ЭЛМ», 1986, с. 8-10.

Summary

Establishment of a new socio-cultural area - an early sedentary culture of Karabakh in the Southern Caucasus Neolithic

Khagani Almammadov

Institute of Archeology and Ethnography, Azerbaijan National Academy of Science

The Neolithic Period, which is associated with the sedentary farmer cultures, is a turning point towards the development of humanity. The unique natural and geographical conditions of the Karabakh plain have been available for the demand of early farmer-breeder tribes since the 6th millennium BC, conditioned their settling this territory, and had a strong impact on their economic, moral and cultural life. The first studies in the area of studying the settlement of early cattlebreeder tribes in Karabakh were carried out in 1953 by the (Örengala) [90] Azerbaijan archaeological expedition jointly organized by Academy of Sciences of the USSR and the history Institute of Academy of Sciences of Azerbaijan.

In 90's of the 20th century, the archaeological study of settlements belonging to the early farmer-breeder tribes of Karabakh was carried out by the Mil-Karabakh archaeological expedition, headed by famous Soviet and Azerbaijani archeologist Ideal Narimanov. Under his leadership, as a result of archeological exploration conducted at the Mil- Karabakh Plain, dozens of new settlements were registered, large-scale archaeological excavations were carried out in İlanlitepe in 1967-1968 and in ancient settlements in Chalangantepe in 1980-1985.

During 2010-2017, The Karabakh Neolithic-Eneolithic Expedition, in the Karabakh Plain, has carried out archeological excavations about 3600 sq km. area and as a result more than 300 archeological monuments were registered.

In particular, we would like to note that 156 of these registered sites are the settlements of early farmer-breeder tribes.

According to the settlement topography in the Neolithic period, the Karabakh Plain can be compared only to Anatolia, Iran, and Mesopotamia. For comparison, I would like to note that the existing Neolithic sites in the Karabakh Plain are at least 2 times larger than the coeval sites known throughout the South Caucasus. The density of sites and the results obtained from their research give us the basis that the Karabakh territory is one of the main centers of the Neolithic in the 6th millennium BC and enable us to reveal the early sedentary occupation principles of the people in the Neolithic period in the Karabakh.

Large-scale archaeological excavations have been carried out in İsmayılbaýtepe Neolithic period since 2012 to study the issues of the formation, development, and spread of Neolithic culture in the Karabakh Plain.

As a result of the excavations, 15 rectangular and circular structured building remains and 4000 ceramic fragments, stone and bone instruments belonging to 4th building level were found and studied. İsmayılbaýtepe is a novelty for the Caucasian

Neolithic because of its unique architectural structure and discovered artifacts. This Neolithic settlement demonstrates some architectural features of the Late Neolithic Anatolia and Iran in addition to local tradition in the South Caucasus. One of these innovations is that the surrounding area is covered by channels and large ditches. The height of the wall with the protection function is 4-4.5 m and width is about 1 m. This wall divides the settlement into two internal and external parts. While there are circular planned houses in the interior space, the outer section demonstrates the rectangular planned houses. Clay vessels are buried on the floor of the house, the largest of which is 0.51m³.

In burial tradition, along with the burying in the soil, cremation was also observed, trepanation and artificial deformity were recorded in the human body. Beads were made of malachite by forging, ochre and magnetite were used as a raw material for painting.

In order to determine the chronological framework of the site, C14 analysis of the samples taken from different depths have been done in Israel (D-REAMS Radiocarbon Laboratory Weizmann Institute of Science) and Germany (KlausTschira-Archäometrie-Zentrum Am Curt-Engelhorn-Zentrum Archäometrie gGmbH) C14. The results of the C14 analysis show that the settlement has existed in the 2nd quarter of the 6th millennium BC.

The results of archeological researches at the sites belonging to the early farmer-breeder culture in the Karabakh Plain allow us to say that this region was a center of local Neolithic culture in the South Caucasus in the 6th millennium BC. The progressive traditions transmitted from the south to north or vice versa have caused the formation of a new socio-cultural area - an early sedentary culture of Karabakh in the Southern Caucasus Neolithic. Architectural features, technical and technological differences observed in ceramic production make it possible to distinguish Karabakh Neolithic successors from other local Neolithic cultures of the Caucasus.

Key words: Neolithic, Southern Caucasus, Azerbaijan, pottery, Goytepe, Shomutepe, Kura basin.

Резюме

Формирование нового социально-культурного пространства – ранней оседлой земледельческой культуры Карабаха на Южном Кавказе в эпоху неолита

Хагани Алмамедов

Институт археологии и этнографии, Национальная Академия Наук
Азербайджана

Эпоха неолита, характеризующаяся появлением оседлых земледельческих культур, явилась поворотным этапом в истории человечества в направлении прогресса. Благоприятные природно-географические условия Карабахской равнины соответствовали потребностям земледельческо-скотоводческих племён, занимавшихся производящим хозяйством ещё с VI тысячелетия до н.э., обусловили их размещение на этой территории, оказали сильное влияние на их духовно-культурную жизнь.

Первые работы в направлении изучения поселений ранних оседлых земледельческо-скотоводческих племён Карабаха были проведены совместной Азербайджанской археологической (Орангала) экспедицией, организованной Институтом Археологии АН СССР и Институтом истории АН АзССР в 1953 г.

Археологическое изучение поселений ранних оседлых земледельческо-скотоводческих племён Карабаха в 60-90 гг. XX века проводилось Миль-Карабахской археологической экспедицией под руководством видного советского и азербайджанского археолога, д.и.н. Идеала Гамид оглу Нариманова. В результате разведывательных археологических работ на Миль-Карабахской равнине были зафиксированы десятки новых поселений, а на древних поселениях Иланлытепе в 1967-1968 гг. и Чалагантпе в 1980-1985 гг. были проведены широкомасштабные стационарные археологические раскопки.

В течение 2010-2017 гг. со стороны «Карабахской неолит-энеолитической экспедиции» были проведены разведывательные работы на территории около 3600 км², в результате которых были зафиксировано более 300 археологических памятников. Особо отметим, что 156 из этих памятников являются поселениями поселений ранних оседлых земледельческо-скотоводческих племён.

По топографии расселения в период неолита Карабахскую равнину можно сравнивать только с Анатолией, Ираном и Междуречьем. Для сравнения хотелось бы отметить, что количественно находящиеся на Карабахской равнине памятники эпохи неолита превосходят известные памятники соответствующей эпохи всего Южного Кавказа как минимум в 2 раза. Плотность распространения памятников и выводы, сделанные в процессе их изучения, позволяют выдвинуть идею о том, что территория Карабаха являлась одним из самых основных очагов Кавказского неолита в VI тыс. до н.э. и открывают

возможности для изучения проблемы принципов расселения раннего оседлого населения на Карабахской равнине в эпоху неолита.

С целью изучения вопросов зарождения, развития и распространения неолитической культуры на территории Карабахской равнины на поселении эпохи неолита Исмаилбейтепе с 2012 г. проводятся широкомасштабные археологические раскопки. В результате проведённых раскопок были обнаружены и изучены остатки 15 строений округлой и прямоугольной форм, относящиеся к 4 строительным периодам, более 4000 фрагментов керамики, каменные и костяные орудия труда.

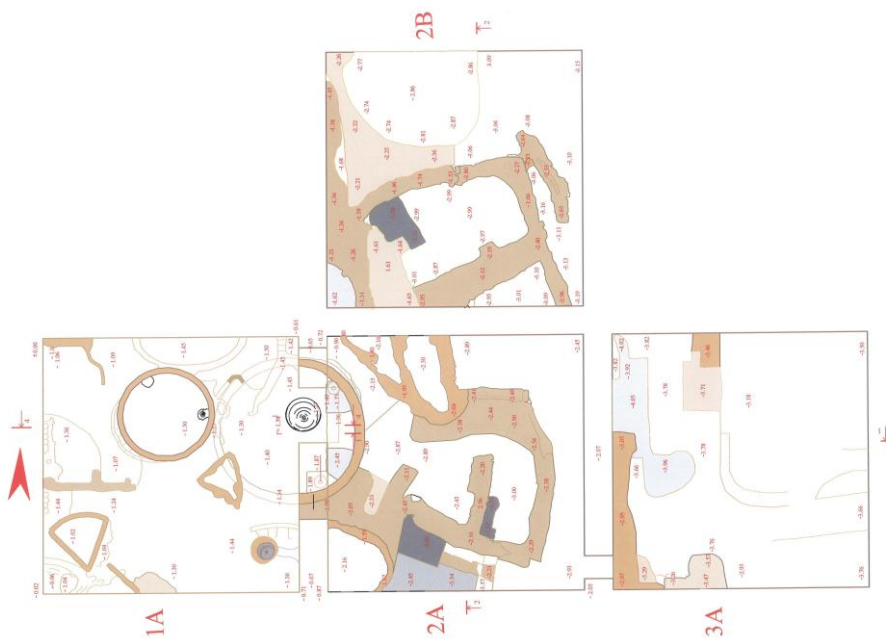
По своему уникальному архитектурному строению и обнаруженным артефактам Исмаилбейтепе является новизной Кавказского неолита. Неолитическое поселение Исмаилбейтепе по архитектурному строению отражает в себе, наряду с местными традициями Южного Кавказа, некоторые особенности архитектурной культуры Анатолии и Ирана периода позднего неолита. Одной из этих особенностей является укрепление границ поселения каналами и высокими заборами. Высота выполнявшей оборонительные и охранные функции стены 4-4,5 м., ширина около 1 м. Эта стена делила поселение на две части – внутреннюю и наружную. Во внутренней части были построены дома округлого, а во внешней части – прямоугольного плана. В полу домов была закопана глиняная посуда, объём самой большой из которой 0,51 м³.

Наряду с захоронением в земле в похоронном обряде наблюдается и кремация, а также случаи трепанации и искусственной деформации человеческого черепа. Изготавливались из малахита бусы методом холоднойковки, в качестве сырья для краски использовались охра и магнетит.

С целью определения хронологического периода памятника были проведены анализы C14 взятых из различных глубин образцов в Израиле (DREAMS Radiocarbon Laboratory Weizmann Institute of Science) и Германии (Klaus-Tschira-Archäometrie-Zentrum Am Curt-Engelhorn-Zentrum Archäometrie gGmbH). Результаты анализов C14 позволяют говорить о существовании поселения во II четверти VI тыс. до н.э.

Результаты археологических исследований памятников ранней оседлой земледельческо-скотоводческой культуры, расположенных на Карабахской равнине дают возможность говорить о том, что этот регион являлся центром формирования локальной неолитической культуры на Южном Кавказе в VI тыс. до н.э. В указанный период прогрессивные традиции, передаваемые с юга на север или наоборот, обусловили формирование на территории Карабаха нового для неолита Южного Кавказа социально-культурного пространства – ранней оседлой земледельческой культуры Карабаха. Особенности архитектуры, технико-технологические различия, прослеживающиеся в изготовлении керамики, позволяют отличать носителей неолита Карабаха от других локальных неолитических культур Кавказа.

Ключевые слова: неолит, Южный Кавказ, Азербайджан, керамика, Гойтепе, Шомутепе, Курский бассейн.

Şəkil 2. Qazıntı planı.

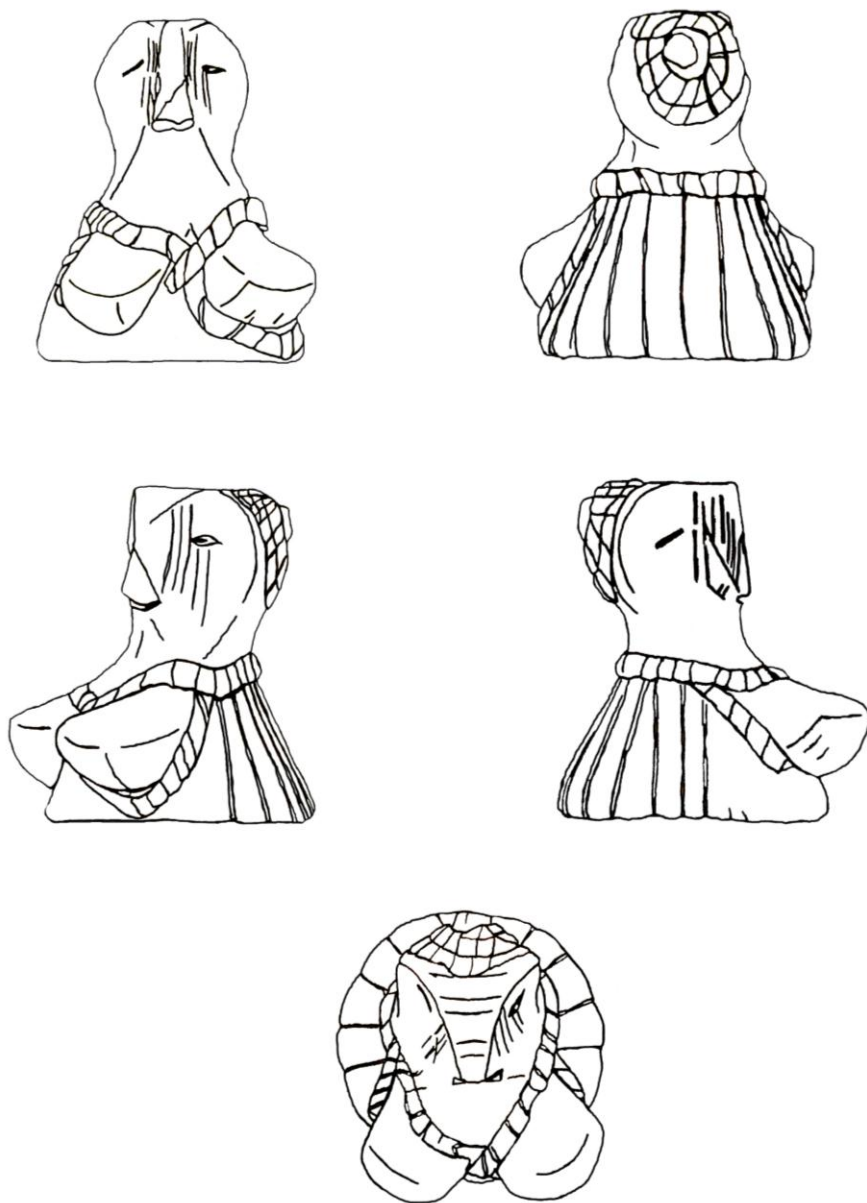
Şəkil 3. 1 sayılı dairəvi planlı tikili qalığı.

Şəkil 4. Trepanasiya icra edilmiş kəllə sümüyü.

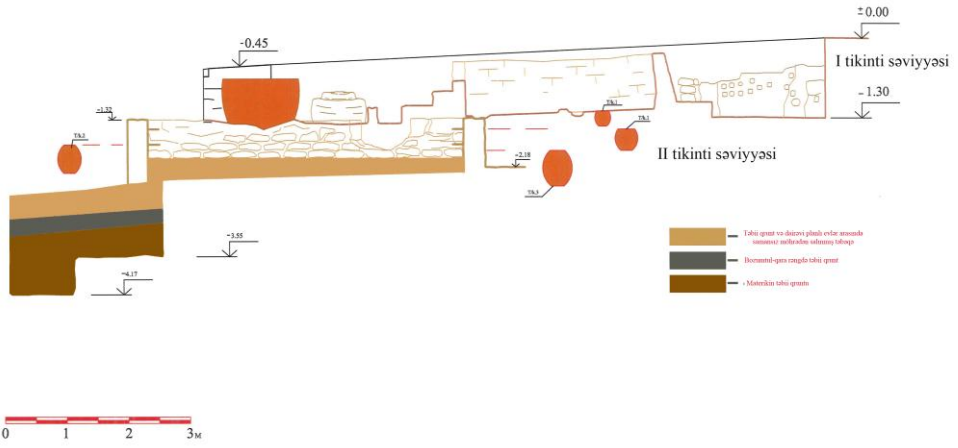
Şəkil 5. 9 saylı dairəvi planlı tikili qalığı.

0 1 2 sm

Şəkil 6. Qadın fiquru

KV. A1, A2, kəşik 8-8, istiqamət W-E

Şəkil 7. I və II tikinti səviyyəsinin plan kəşiyi.

Şəkil 8. Düzbucaqlı planlı 12 sayılı tikili qalığı.

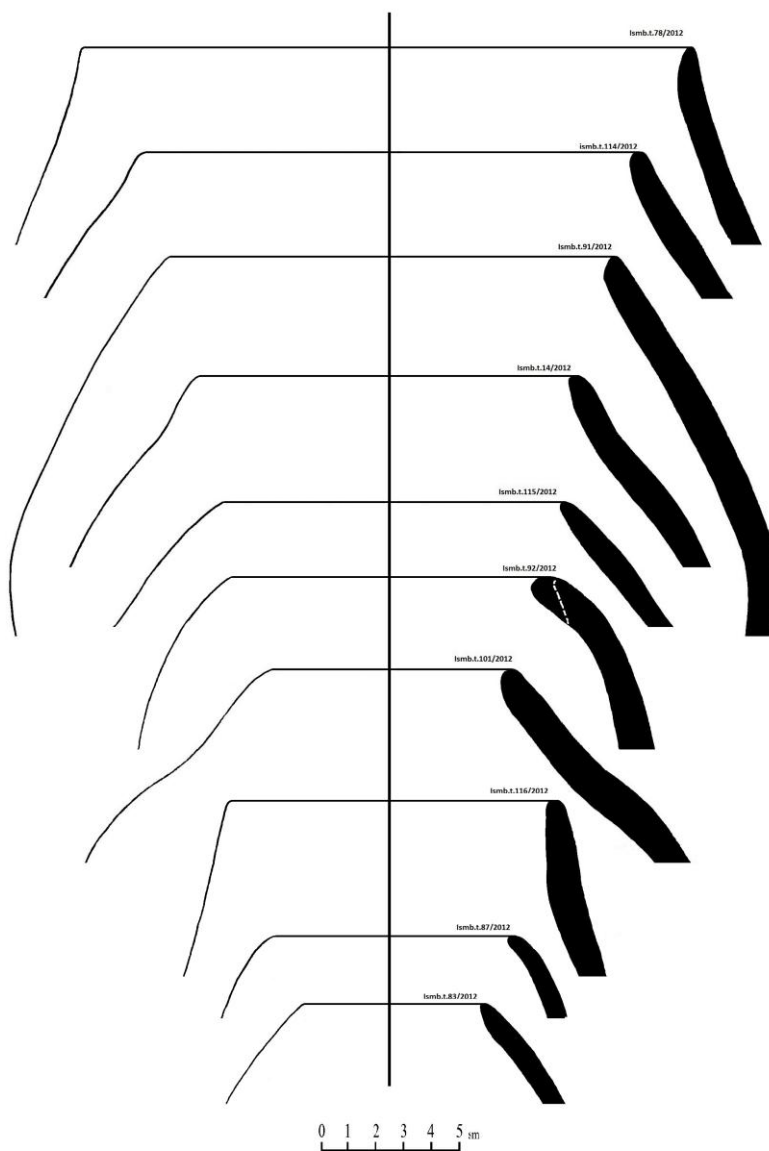
Şəkil 9. Düzbucaqlı planlı 12 saylı tikili qalığı.

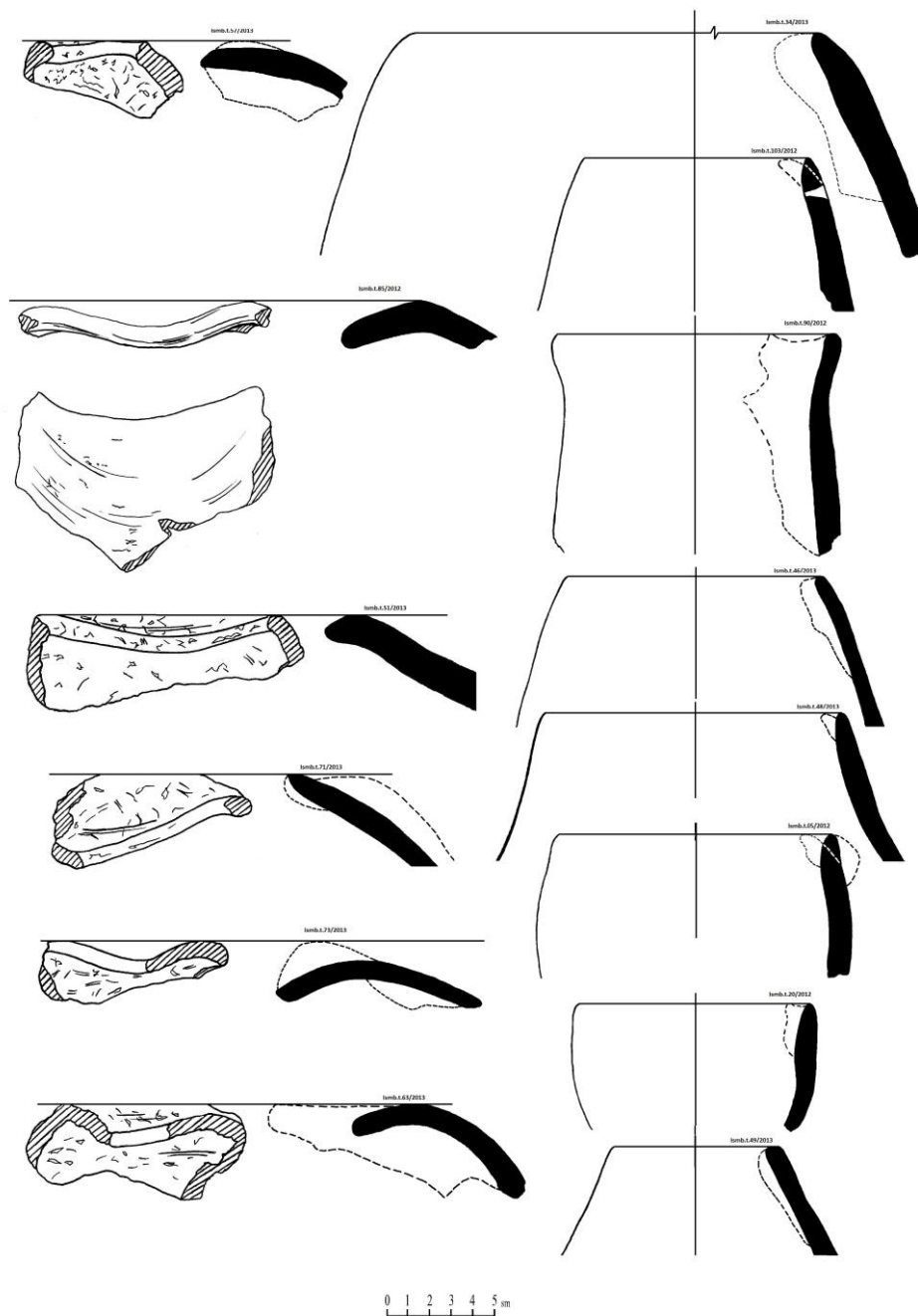
Şəkil 10. Düzbucaqlı planlı 15 saylı tikili qalığı.

Şəkil 11. "Müdafiə-mühafizə" divarının və tikili qalıqlarının ümumi görünüşü.

Şəkil 12. Keramika fraqmentlərinin qrafik təsviri.

Şəkil 13. Keramika fraqmentlərinin qrafik təsviri.